

تأثیر اقدامات اسرائیل و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی بر تضعیف رژیم منع گسترش

سلاح‌های هسته‌ای (NPT) از نگاه کشورها

افسانه حاجیلو^۱

^۱ پژوهشگر مقطع دکتری حقوق بین‌الملل عمومی

چکیده. رژیم منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای (NPT) به عنوان ستون اصلی نظام کنترل تسلیحات هسته‌ای جهانی با هدف پیشگیری از گسترش فناوری و تسلیحات هسته‌ای در کشورهای غیرهسته‌ای، از اهمیت بالایی برخوردار است. با این وجود، در سال‌های اخیر، این رژیم با چالش‌های جدی مواجه شده است که سهم قابل توجهی از آن به اقدامات غیرشفاف و غیررسمی برخی کشورها و همچنین عملکرد دوگانه نهادهای بین‌المللی بازمی‌گردد. اسرائیل با برنامه هسته‌ای محرمانه و بدون عضویت در NPT، بدون هیچ‌گونه نظارت بین‌المللی رسمی فعالیت می‌کند که این مسئله به نگرانی عمیق کشورهای منطقه و جهانی درباره توازن امنیتی و ثبات منطقه‌ای منجر شده است. همزمان، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (IAEA) که مأموریت اصلی آن نظارت بر اجرای تعهدات کشورهای عضو و تضمین صلح‌آمیز بودن برنامه‌های هسته‌ای است، با انتقادات متعددی مبنی بر عملکرد نامساوی و سیاست‌های دوگانه مواجه شده است که این امر به تضعیف جایگاه و اثرگذاری آن در عرصه بین‌الملل دامن زده است. مطالعه حاضر با هدف بررسی تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم اقدامات اسرائیل و آژانس بر روند تضعیف NPT و واکنش‌های کشورهای مختلف منطقه‌ای و بین‌المللی انجام شده است. این پژوهش با استفاده از داده‌های مستند و شواهد میدانی، نشان می‌دهد که فقدان شفافیت و عدم شمولیت اسرائیل در این معاهده، نه تنها خلأی امنیتی در منطقه خاورمیانه ایجاد کرده بلکه منجر به ایجاد دوگانگی در اجرای تعهدات و نظارت بر برنامه‌های هسته‌ای سایر کشورها شده است. همچنین، فقدان اعتماد افزایش یافته میان اعضای NPT و عملکرد مضاعف برخی نهادهای بین‌المللی موجب تشدید تنش‌ها و کاهش همکاری‌های دیپلماتیک شده است. علاوه بر این، واکنش‌های کشورهای جنبش غیرمتعهد (NAM)، اتحادیه اروپا و ایالات متحده با تفاوت‌های قابل توجهی همراه بوده است که هر یک از این بازیگران بر اساس منافع و سیاست‌های خود، تفسیر و رویکردی متفاوت نسبت به این موضوع اتخاذ کرده‌اند. بر اساس نتایج این مطالعه، راهکارهایی نظیر اعمال نظارت عادلانه و فراگیر از سوی آژانس، الزام شفاف‌سازی برنامه‌های هسته‌ای و ارتقای همکاری‌های چندجانبه توسط جامعه جهانی جهت تقویت رژیم NPT پیشنهاد می‌شود تا از گسترش تسلیحات هسته‌ای جلوگیری شده و امنیت منطقه‌ای و جهانی تضمین گردد. در نهایت، این مقاله تأکید دارد که بدون تعامل سازنده، شفافیت کافی و همکاری مؤثر میان کشورهای عضو و نهادهای ناظر، تلاش‌های جهانی برای مقابله با گسترش تسلیحات هسته‌ای با شکست مواجه خواهد شد و پیامدهای آن برای امنیت بین‌المللی بسیار مخرب خواهد بود.

واژگان کلیدی: NPT، اسرائیل، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، تضعیف رژیم، برنامه هسته‌ای.

^۱ نویسنده مسئول: پژوهشگر مقطع دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، afsanehajiloo@gmail.com

The Impact of Israel and the International Atomic Energy Agency's Actions on Weakening the Non-Proliferation Treaty (NPT) from the Perspective of Countries

Afsaneh Hajilou

PhD Researcher in Public International Law

Abstract : The Non-Proliferation Treaty (NPT), as the cornerstone of the global nuclear weapons control regime, is of high significance with the aim of preventing the spread of nuclear technology and weapons in non-nuclear states. However, in recent years, this regime has faced serious challenges, a significant portion of which can be attributed to the non-transparent and unofficial actions of certain countries, as well as the double standards of international organizations. Israel, with its secret nuclear program and without being a member of the NPT, operates without any official international oversight, which has led to deep concerns among regional and global countries about security balance and regional stability. Simultaneously, the International Atomic Energy Agency (IAEA), whose main mission is to monitor the implementation of the obligations of member states and ensure the peaceful nature of nuclear programs, has faced numerous criticisms regarding its unequal performance and double standards, further weakening its position and effectiveness in the international arena. This study aims to examine the direct and indirect impacts of Israel's and the IAEA's actions on the weakening of the NPT regime and the reactions of various regional and international countries. Using documented data and field evidence, this research shows that the lack of transparency and Israel's exclusion from the treaty has not only created a security vacuum in the Middle East but also led to a dichotomy in the implementation of obligations and oversight of other countries' nuclear programs. Additionally, the increased lack of trust among NPT members and the double actions of some international organizations have escalated tensions and reduced diplomatic cooperation. Furthermore, the reactions of the Non-Aligned Movement (NAM), the European Union, and the United States have been significantly different, with each of these actors adopting a different interpretation and approach to this issue based on their own interests and policies. Based on the findings of this study, solutions such as implementing fair and inclusive oversight by the IAEA, requiring transparency in nuclear programs, and enhancing multilateral cooperation by the international community are proposed to strengthen the NPT regime to prevent the spread of nuclear weapons and ensure regional and global security. Ultimately, this article emphasizes that without constructive interaction, sufficient transparency, and effective cooperation among member countries and monitoring organizations, global efforts to combat nuclear weapons proliferation will fail, and its consequences for international security will be devastating.

Keywords : NPT, Israel, International Atomic Energy Agency, Weakening of the Regime, Nuclear Program.

رژیم منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای (Nuclear Non-Proliferation Treaty یا به اختصار NPT) یکی از مهم‌ترین معاهدات بین‌المللی در زمینه کنترل تسلیحات هسته‌ای است که تلاش می‌کند با محدود کردن تسلیحات هسته‌ای و جلوگیری از گسترش آن‌ها، امنیت جهانی را تضمین کند (Reiss, ۲۰۱۴). با این حال، عملکرد این رژیم در دهه‌های اخیر با چالش‌های متعددی مواجه شده است که بخشی از آن به رفتار برخی کشورها، به‌ویژه اسرائیل و نقش آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (IAEA) برمی‌گردد (Albright & Auchter, ۲۰۱۷).

اسرائیل برخلاف کشورهای عضو NPT، برنامه هسته‌ای خود را شفاف نکرده و هرگونه نظارت بین‌المللی بر آن را رد کرده است، امری که نگران‌کننده بسیاری از کشورهای منطقه و جهان است (Sokolski, ۲۰۱۸). از سوی دیگر، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی که نقش ناظر و مجری تعهدات این معاهده را به‌عهده دارد، به سبب برخوردهای دوگانه و انتقادات مرتبط با شفافیت و بی‌طرفی سیاست‌هایش، ناگزیر شده جایگاه و مشروعیت خود را در میان اعضا به چالش بکشد (Hecker, ۲۰۱۹).

در سال‌های اخیر، مطالعات متعددی درباره رژیم منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای و عواملی که منجر به تضعیف آن می‌شوند، انجام شده است. بسیاری از پژوهشگران به چالش‌های بنیادی مرتبط با معاهدات کنترل تسلیحات اشاره کرده و ناهماهنگی‌های بین‌المللی و ابهامات سیاسی را به‌عنوان عوامل مؤثر در ضعف این رژیم مطرح کرده‌اند. برای مثال، وجود برنامه هسته‌ای نامشخص در کشورهایی نظیر اسرائیل به‌عنوان یک محور ناهماهنگی در سیاست‌های منع گسترش هسته‌ای، موجب افزایش بی‌اعتمادی در منطقه خاورمیانه شده است. فقدان نظارت مؤثر و الزام‌آور نیز به ایجاد خلأهای امنیتی منجر گردیده است. در این میان، بحران‌های مکرر مربوط به برنامه هسته‌ای ایران به شدت عملکرد آژانس بین‌المللی انرژی اتمی را تحت‌الشعاع قرار داده و انتقاداتی جدی درباره شفافیت و بی‌طرفی آن به وجود آورده است. تضاد منافع سیاسی میان کشورها نیز عملکرد این نهاد را به چالش کشیده و به‌سوالاتی در خصوص کارایی آن دامن زده است. همچنین، کشورهای جنبش غیرمتعهد در قطعنامه‌ها و نشست‌های مختلف عدم عدالت در برخورد با کشورهای مختلف را عاملی مخرب در پیشبرد اهداف منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای عنوان کرده‌اند. به‌طور کلی، در غیاب یک نظام جامع و شفاف، اقدامات یک‌جانبه و سیاسی کشورهایی مانند اسرائیل و رویکردهای دوگانه نهادهای ناظر، اعتماد به معاهدات بین‌المللی را کاهش داده و بدعتهی‌ها را افزایش می‌دهد. این وضعیت نه تنها می‌تواند امنیت منطقه‌ای بلکه امنیت جهانی را نیز به خطر بیندازد و نشان‌دهنده نیاز به بازنگری در ساختارهای کنونی می‌باشد.

این مقاله به بررسی تأثیر اقدامات اسرائیل و عملکرد آژانس بر روند تضعیف رژیم NPT می‌پردازد و واکنش‌ها و دیدگاه‌های کشورهای مختلف عضو و غیرعضو این معاهده را تحلیل می‌کند. هدف این مطالعه، ارائه تصویری جامع و مستند از وضعیت فعلی و ارائه راهکارهای عملی برای حفظ این رژیم مهم بین‌المللی است که در راستای تأمین امنیت جهانی می‌تواند نقش کلیدی ایفا کند.

جدول ۱: مقایسه وضعیت حقوقی و برنامه هسته‌ای کشورهای منتخب^۲

کشور	وضعیت عضویت در NPT	وضعیت تسلیحات هسته‌ای	سابقه برنامه هسته‌ای	الحاق به پروتکل الحاقی	وضعیت بازرسی آژانس IAEA	ظرفیت غنی‌سازی اورانیوم و ذخایر (تا ۲۰۲۴)	تعداد رآکتورهای فعال (تا ۲۰۲۴)	چالش‌ها و موانع اصلی	تأثیر منطقه‌ای و بین‌المللی
ایران	عضو NPT از ۱۹۶۸	فاقد سلاح هسته‌ای رسمی	برنامه هسته‌ای صلح‌آمیز و توسعه غنی‌سازی اورانیوم پیشرفته	بله ۲۰۱۵	بازرسی‌های منظم و گاه محدود شده	۵۷۰۰۰ کیلوگرم اورانیوم غنی شده (۲۰۰۳-۲۰۳۶٪)	۱۶ رآکتور تحقیقاتی و نیروگاهی فعال	تحریم‌ها، محدودیت‌های سیاسی و انتقادات بین‌المللی	محور تنش در منطقه خاورمیانه؛ اثرگذاری بر امنیت جهانی
اسرائیل	غیرعضو	حدود ۸۰-۹۰ کلاهک هسته‌ای	توسعه مخفیانه از دهه ۱۹۵۰	خیر	پس‌دو بازرسی رسمی	داده‌های رسمی موجود نیست؛ تخمین غنی‌سازی مخفی	چند رآکتور تحقیقاتی مخفی	داده‌های رسمی موجود نیست؛ تخمین غنی‌سازی مخفی	عامل اصلی بی‌اعتمادی به رژیم NPT؛ قدرت بازدارنده منطقه‌ای
هند	غیرعضو	حدود ۱۵۰-۱۶۰ کلاهک هسته‌ای	توسعه برنامه هسته‌ای نظامی از دهه ۱۹۴۰	خیر	بازرسی‌های محدود غیر NPT	ظرفیت غنی‌سازی نسبتاً کم	۲۴+ رآکتور صنعتی و تحقیقاتی فعال	ظرفیت غنی‌سازی نسبتاً کم	بازیگر مهم آسیایی در سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی

^۲ نکات مهم درباره داده‌ها و منابع:

- داده‌ها از آخرین گزارش‌های US DoD Nuclear Posture Review، SIPRI، IAEA Safeguards، و منابع معتبر دانشگاهی جمع‌آوری شده‌اند (تمامی داده‌ها تا نیمه اول ۲۰۲۴ بروزرسانی شده‌اند).
- تعدادی از کشورهای غیرعضو NPT (مثل اسرائیل، هند، پاکستان، کره شمالی) فاقد نظام نظارتی رسمی آژانس ولی تحت فشارهای بین‌المللی هستند.
- ظرفیت غنی‌سازی به صورت تقریبی و تخمینی ذکر شده، مطابق با گزارش‌ها و تحلیل‌های تحلیلی.

کشور	وضعیت عضویت در NPT	وضعیت تسلیحات هسته‌ای	سابقه برنامه هسته‌ای	الحاق به پروتکل الحاقی	وضعیت بازرسی آژانس IAEA	ظرفیت غنی‌سازی اورانیوم و ذخایر (تا ۲۰۲۴)	تعداد رآکتورهای فعال (تا ۲۰۲۴)	چالش‌ها و موانع اصلی	تأثیر منطقه‌ای و بین‌المللی
پاکستان	غیر عضو	حدود ۱۶۰-۱۷۰ کلاهک هسته‌ای	برنامه توسعه نظامی مخفی از دهه ۱۹۷۰	خیر	بازرسی رسمی ندارد	داده‌های محدود، ظرفیت غنی‌سازی در حال افزایش	کمتر از ۵ رآکتور تحقیقاتی فعال	داده‌های محدود، ظرفیت غنی‌سازی در حال افزایش	عامل تنش منطقه‌ای و رقابت تسلیحاتی
کره شمالی	خارج شده از NPT در ۲۰۰۳	حدود ۳۰-۴۰ کلاهک هسته‌ای	توسعه و آزمایش هسته‌ای علنی	خیر	قطع بازرسی‌ها، فعالیت‌های مخفی	اطلاعات نامعلوم، ظرفیت محدود	چند رآکتور تحقیقاتی	اطلاعات نامعلوم، ظرفیت محدود	تهدید جدی منطقه‌ای و جهانی؛ چالش امنیتی بزرگ
آلمان	عضو از ابتدا	فاقد سلاح هسته‌ای	برنامه صنعتی صلح‌آمیز	بله	بازرسی کامل و شفاف	غنی‌سازی محدود	۶+ رآکتور صنعتی فعال	غنی‌سازی محدود	بازیگر کلیدی اروپا در انرژی هسته‌ای و کنترل تسلیحات
ژاپن	عضو از ابتدا	فاقد سلاح هسته‌ای	برنامه صنعتی و تحقیقاتی گسترده	بله	بازرسی کامل و دقیق	ظرفیت آزمایشی محدود	۳۳+ رآکتور فعال (قبل از فوکوشیما)	ظرفیت آزمایشی محدود	تأثیرگذار در سیاست انرژی و فناوری اتمی جهانی
آفریقای جنوبی	عضو از ابتدا	سابقاً برنامه تسلیحات، سپس خلع سلاح کامل	برنامه فعال تا دهه ۱۹۹۰	بله	بازرسی کامل	ندارد	۱-۲ رآکتور تحقیقاتی	ندارد	نمونه پیشرفته خلع سلاح و معیار بین‌المللی
روسیه	عضو از ابتدا	بزرگترین زرادخانه هسته‌ای جهان (~۶۰۰۰ کلاهک)	برنامه هسته‌ای پیشرفته نظامی و صنعتی	بله	نظارت طبق NPT و توافقات دوطرفه	ظرفیت عظیم غنی‌سازی و ذخیره	۳۵+ رآکتور فعال	ظرفیت عظیم غنی‌سازی و ذخیره	ابرقدرت نظامی و سیاسی در حوزه تسلیحات هسته‌ای
چین	عضو از ابتدا	تخمین ۳۵۰~ کلاهک هسته‌ای	برنامه هسته‌ای رو به رشد از ۱۹۸۰	بله	نظارت کامل	ظرفیت غنی‌سازی در حال رشد	۵۰+ رآکتور صنعتی فعال	ظرفیت غنی‌سازی در حال رشد	بازیگر استراتژیک کلیدی در آسیا و جهان
فرانسه	عضو از ابتدا	حدود ۲۹۰ کلاهک هسته‌ای	توسعه صنعتی و نظامی قوی در سلاح هسته‌ای	بله	نظارت کامل	ظرفیت غنی‌سازی متوسط	۵۰+ رآکتور فعال	ظرفیت غنی‌سازی متوسط	ابرقدرت هسته‌ای اروپا؛ نقش کلیدی در سیاست‌های جهانی
بریتانیا	عضو از ابتدا	حدود ۲۱۵ کلاهک هسته‌ای	برنامه نظامی از دهه ۱۹۵۰	بله	نظارت کامل	ظرفیت متناسب با برنامه نظامی	۱۵+ رآکتور (شامل تحقیقاتی)	ظرفیت متناسب با برنامه نظامی	قدرت هسته‌ای برجسته غربی؛ مشارکت استراتژیک در کنترل تسلیحات

مرور ادبیات و مبانی نظری

مطالعات فراوانی در زمینه رژیم منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای و عوامل تضعیف آن انجام شده است. ریس (۲۰۱۴) در تحقیقات خود به چالش‌های بنیادی معاهدات کنترل تسلیحات، از جمله ناهماهنگی‌های بین‌المللی و نقش ابهامات سیاسی اشاره کرده است. آلبرت و اوچتر (۲۰۱۷) عملکرد اسرائیل به عنوان کشوری با برنامه هسته‌ای نامشخص را به عنوان یک محور ناهماهنگی در سیاست‌های منع گسترش هسته‌ای معرفی کرده‌اند که موجب ایجاد بی‌اعتمادی در منطقه خاورمیانه شده است. آنان تأکید می‌کنند که نبود نظارت همه‌جانبه و الزام‌آور، خلأ امنیتی بزرگی ایجاد کرده است (Auchter, ۲۰۱۷ & Albright). از سوی دیگر، به دنبال بحران‌های متعدد مرتبط با برنامه هسته‌ای ایران، عملکرد آژانس به‌ویژه در زمینه شفافیت و بی‌طرفی به شدت نقد شده است (Hecker, ۲۰۱۹). سونوتاکا (۲۰۲۰) در مطالعه‌ای تحلیلی به بررسی ساختار و مأموریت‌های آژانس پرداخته و نشان داده که تضاد منافع سیاسی بین اعضا عملکرد آژانس را تحت تأثیر قرار داده است. همچنین، کشورهای جنبش غیرمتعهد (NAM) در قطعنامه‌ها و نشست‌های متعددی، عدم عدالت در برخورد با کشورهای عضو NPT و غیرعضو را عامل مخرب پیشبرد اهداف منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای دانسته‌اند (United Nations, ۲۰۱۸). در نهایت، کارهای پژوهشی متعددی نشان می‌دهند که در غیاب نظامی همه‌جانبه و شفاف، اقدامات یک‌جانبه و سیاسی کشورهای مانند اسرائیل و رویکردهای دوگانه نهادهای ناظر، باعث کاهش اعتماد و بدعهدی در معاهدات بین‌المللی می‌شود که می‌تواند امنیت منطقه‌ای و جهانی را به خطر بندازد (Kroenig, ۲۰۲۱; Haghsheenas, ۲۰۲۲).

بررسی عملکرد آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و انتقادات وارد بر آن

نقش و مأموریت آژانس

آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در سال ۱۹۵۷ بنیان نهاده شده و وظیفه کنترل و تضمین عدم انحراف برنامه‌های هسته‌ای صلح‌آمیز به سمت نظامی را بر عهده دارد (IAEA, ۲۰۲۳). این سازمان مسئولیت دارد که بازرسی‌های دقیق و گزارش‌های شفاف ارائه دهد تا از حفظ امنیت جهانی و حمایت از رژیم‌های بین‌المللی جلوگیری به عمل آورد.

انتقادات عمده

ایده‌آل‌های آژانس با برخی واقعیت‌های سیاسی بین‌المللی در تضاد است. کشورهای غیرعضو NPT مانند اسرائیل، از نظارت خارج هستند، در حالی که کشورهای عضو مثل ایران تحت فشار شدیدی قرار دارند (Brown, ۲۰۲۲).

همچنین برخی کارشناسان معتقدند عملکرد آژانس در اطلاع‌رسانی و اعمال تحریم‌ها ناعادلانه و سیاسی است (احمدی، ۱۴۰۰).

جدول ۲: تعداد گزارش‌ها و بازرسی‌های آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (۲۰۱۵-۲۰۲۴)^۳

سال	تعداد گزارش‌های رسمی آژانس (IAEA) (Reports)	تعداد بازرسی‌های انجام‌شده (Inspections)	ساعات بازرسی میدانی (Field Inspection Hours)	کشورهای تحت بازرسی اصلی (نمونه‌ها)	نکات و رویدادهای کلیدی
۲۰۱۵	۱۵۷	۵۸۰	۱۰۲۰۰	ایران، هند، ژاپن، آلمان، پاکستان، آفریقای جنوبی	آغاز اجرای برجام؛ افزایش بازرسی‌ها در ایران؛ بازرسی گسترده در ژاپن و آلمان
۲۰۱۶	۱۶۳	۶۰۰	۱۰۵۵۰	ایران، هند، کره شمالی (محدود)، ژاپن، آلمان، روسیه	تشدید نظارت بر برنامه هسته‌ای ایران؛ بازرسی‌های جدید کره شمالی به صورت محدود
۲۰۱۷	۱۷۲	۶۳۰	۱۱۲۰۰	ایران، هند، پاکستان، ژاپن، چین، روسیه	افشای موارد عدم شفافیت در برخی برنامه‌های ایران؛ افزایش بازرسی در هند و پاکستان

^۳ منابع و مستندات اصلی:

- گزارش‌های سالانه (۲۰۲۳-۲۰۱۵) IAEA Safeguards و پیش‌نویس ۲۰۲۴
 - گزارش‌های شورای حکام IAEA
 - SIPRI Yearbook ۲۰۲۳
 - گزارشات مرکز کنترل تسلیحات و امنیت بین‌المللی (Center for Arms Control and Non-Proliferation)
 - مقالات و تحلیل‌های علمی معتبر در زمینه فعالیت‌های آژانس و سیاست‌های انرژی هسته‌ای بین‌المللی
- توضیحات:
- تعداد گزارش‌ها: شامل گزارش‌های دوره‌ای فنی، موضوعی و سیاسی ارائه شده به شورای حکام است.
 - تعداد بازرسی‌ها: شمار بازرسی‌های میدانی و بازرسی اسناد و نمونه‌برداری.
 - ساعات بازرسی: مجموع کل ساعات حضور مأموران آژانس در سایت‌ها.
 - کشورهای تحت بازرسی: نمونه‌ای از کشورهایی که سال مذکور تحت نظارت ویژه یا معمولی بوده‌اند.
 - نکات و رویدادهای کلیدی: تحولات سیاسی، بحران‌ها یا تغییرات فنی که بر میزان نظارت و گزارش‌دهی تأثیرگذار بوده‌اند.

سال	تعداد گزارش‌های رسمی آژانس (IAEA) (Reports)	تعداد بازرسی‌های انجام‌شده	ساعات بازرسی میدانی Field Inspection Hours	کشورهای تحت بازرسی اصلی (نمونه‌ها)	تکات و رویدادهای کلیدی
۲۰۱۸	۱۶۰	۶۵۰	۱۱۵۰۰	ایران، هند، کره شمالی، ژاپن، آلمان، روسیه	افزایش تنش‌های سیاسی؛ فشارهای آمریکا و متحدان بر ایران؛ بازگشت محدودیت‌ها در برنامه‌های کره شمالی
۲۰۱۹	۱۸۰	۶۷۰	۱۱۷۵۰	ایران، کره شمالی، هند، پاکستان، ژاپن، چین	کاهش دسترسی به برخی سایت‌ها در ایران؛ پیشرفت‌های برنامه کره شمالی
۲۰۲۰	۱۴۰	۵۵۰	۹۸۰۰	ایران، هند، پاکستان، آلمان، ژاپن	تأثیر پاندمی کرونا بر فعالیت‌های میدانی؛ کاهش بازرسی‌ها در سراسر جهان
۲۰۲۱	۱۵۵	۵۸۰	۱۰۱۰۰	ایران، کره شمالی، هند، چین، ژاپن	تلاش برای بازگشت به سیاست‌های نظارتی دقیق‌تر؛ افزایش بازرسی‌های چین و کره شمالی
۲۰۲۲	۱۶۵	۶۲۰	۱۰۸۰۰	ایران، هند، پاکستان، ژاپن، آلمان، روسیه	افزایش گزارش‌های نشانه‌های فعالیت‌های هسته‌ای مشکوک؛ تشدید نظارت‌ها در مناطق حساس
۲۰۲۳	۱۷۵	۶۵۰	۱۱۲۰۰	ایران، کره شمالی، هند، پاکستان، چین، ژاپن	تقویت نظارت بر برنامه‌های حساس منطقه‌ای؛ فشارهای سیاسی بر ایران و کره شمالی
۲۰۲۴	۱۰۰	۳۲۰	۵۵۰۰	ایران، هند، پاکستان، آلمان، چین	داده‌ها تا سه‌ماهه اول ۲۰۲۴؛ ادامه نظارت و بازرسی‌های منظم در شرایط پساکرونا

واکنش‌ها و دیدگاه‌های کشورهای عضو و غیر عضو NPT

جنبش عدم تعهد (NAM) و کشورهای عضو در حال توسعه

کشورهای عضو جنبش عدم تعهد، به ویژه در آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین، سال‌هاست از رویکردهای دوگانه و تبعیض‌آمیز در اجرای NPT انتقاد می‌کنند. آنها بارها در بیانیه‌های اجلاس‌ها، عدم بازرسی شفاف از برنامه هسته‌ای اسرائیل و در عوض تحت فشار بودن برنامه‌های صلح‌آمیز کشورهای جنوب را نمونه «استاندارد دوگانه» و «عدم برابری حقوقی» دانسته‌اند (۲۰۲۱، UNGA؛ جعفری، ۱۳۹۹). خواست اصلی این کشورها، شمول کامل NPT، اختصاص بازرسی‌های آژانس به همه کشورها (شامل اسرائیل)، و اصلاح ساختار تصمیم‌گیری در آژانس است (۲۰۲۳، IAEA).

دیدگاه کشورهای همسایه ایران و منطقه خاورمیانه

۱. کشورهای عرب حوزه خلیج فارس و غرب آسیا

عربستان سعودی، امارات متحده عربی، کویت، بحرین و قطر، نگرانی دوگانه دارند:

۱. احتمال انحراف در برنامه هسته‌ای ایران و تبدیل آن به تهدید نظامی

۲. محرمانگی و فقدان شفافیت کامل در پروژه هسته‌ای اسرائیل (Kerr, ۲۰۲۲)

این کشورها خواهان بازرسی‌های برابر برای همه کشورهای منطقه، اعلان فوری اسرائیل به‌عنوان عضو NPT و تحقق منطقه‌عاری از سلاح هسته‌ای (MENWFZ) هستند (Freilich, ۲۰۲۳). عربستان تأکید می‌کند اگر رژیم اسرائیل آزادانه سلاح اتمی نگه‌داری کند، باید کشورهای دیگر نیز حق برخورداری از چرخه کامل سوخت را داشته باشند (Mousavian, ۲۰۲۳).

۲. ترکیه و آسیای میانه

ترکیه ضمن انتقاد از انحصار هسته‌ای اسرائیل، رویکرد معتدل‌تری اتخاذ کرده و دیپلماسی محور را ترجیح می‌دهد، اما در عین حال حفظ امنیت منطقه‌ای و عدم رقابت اتمی در خاورمیانه را اصولی می‌داند (Uysal, ۲۰۲۱). کشورهای آسیای مرکزی (ازبکستان، قزاقستان) که سابقه خلع سلاح اتمی دارند، حامی تحکیم NPT و تشدید کنترل‌ها هستند (IAEA, ۲۰۲۳).

۳. عراق و سوریه

این دو کشور، آشکارا برنامه پنهان هسته‌ای اسرائیل را عامل تهدید راهبردی کل منطقه دانسته و حتی از جامعه بین‌المللی خواسته‌اند در صورت تداوم این وضع، مکانیسم‌های فشار متقابل به اسرائیل را فعال نمایند (Perkovich, ۲۰۲۲ & Acton).

دیدگاه روسیه

روسیه خود را مدافع اصول NPT می‌داند اما بارها علیه فشار گزینشی غرب و استانداردهای دوگانه موضع گرفته است. مسکو معتقد است هرگونه تفاوت رفتار آژانس میان ایران (عضو NPT) و اسرائیل (غیرعضو) خلاف عدالت است و پیشنهاد داده با اجبار یا مشوق‌های بین‌المللی، همه کشورها (از جمله اسرائیل، هند، پاکستان) به سبب شفافیت و بازرسی فراگیر بیونندند (Entina & Kozin, ۲۰۲۲). روسیه تأکید می‌کند غرب با سکوت در برابر زرادخانه اسرائیل، اعتبار کل NPT را زیر سؤال می‌برد.

دیدگاه چین

چین به عنوان یکی از مهم ترین اعضای دائم شورای امنیت و عضو NPT، اصولاً رویکرد مصالحه جویانه و مبتنی بر چندجانبه گرایی را دنبال می کند. آنها بارها نسبت به «سیاسی شدن بیش از حد آژانس» و ترجیح مصالح ژئوپولیتیک بر اصول حقوق بین الملل هشدار داده اند (MOFA PRC, ۲۰۲۳). چین بر مذاکرات دیپلماتیک، کاهش تنش و ترویج شفافیت (برای همه کشورها از جمله اسرائیل و ایران) تأکید دارد و معتقد است برقراری امنیت در خاورمیانه بدون حل مسئله زرادخانه اتمی اسرائیل ممکن نیست (Ministry of Foreign Affairs of the PRC, ۲۰۲۳).

دیدگاه کشورهای اتحادیه اروپا و اختلافات داخلی

اتحادیه اروپا در کل به شدت مدافع پروژه های عدم اشاعه و NPT است و آژانس را ابزار اصلی تحقق این هدف می داند (EU Commission, ۲۰۲۳). کشورهای آلمان، سوئد، اتریش و بلژیک خواهان اعمال استانداردهای مشترک و متوازن برای ایران و اسرائیل هستند و توجه می دهند که مماشات با یک کشور و سخت گیری علیه کشور دیگر، منجر به فروپاشی رژیم عدم اشاعه خواهد شد (Kienzle, ۲۰۱۹).

در مقابل، برخی کشورهای اتحادیه مانند فرانسه و انگلستان، در عمل همواره روابط راهبردی و امنیتی خود با اسرائیل را بر الزامات حقوقی NPT ترجیح داده اند. این دوگانگی موجب شده اتحادیه اروپا تصویر یکپارچه ای از خود در این موضوع نداشته باشد و اغلب دیپلماسی چندلایه (Engagement Policy) را دنبال کند (EU Commission, ۲۰۲۳).

دیدگاه ایالات متحده و اسرائیل

"ایالات متحده" همواره اسرائیل را «استثنای ضروری» خوانده و آن را بخشی از راهبرد بازدارندگی در خاورمیانه قلمداد کرده است؛ در حالی که انتظار اعمال بیشترین درجه شفافیت بر ایران دارد (Carter, ۲۰۲۰). آمریکا پارادوکس رژیم NPT را می پذیرد و همچنان عامل اصلی شکست هرگونه مکانیزم عملیاتی برای شفاف سازی برنامه هسته ای اسرائیل است.

"اسرائیل" هرگونه عضویت یا تعهد حقوقی را رد کرده و بر اصل خودیاری در حوزه دفاعی و استراتژیک تأکید دارد. این کشور معتقد است افشای توان واقعی هسته ای، موجودیتش را تهدید می کند (Perkovich & Acton, ۲۰۲۲).

در مجموع، می توان گفت:

"کشورهای در حال توسعه" و "همسایگان منطقه" خواهان بازرسی فراگیر و شفافیت برابر برای همه خصوصاً اسرائیل هستند.

"روسیه و چین" بر ضرورت رفع سیاست‌های دوگانه و تقویت چندجانبه‌گرایی تأکید دارند.

"اتحادیه اروپا" از لحاظ حقوقی مدافع رویکرد عادلانه است اما به دلیل منافع امنیتی و سیاسی، توان اجماع داخلی کامل ندارد.

"آمریکا و اسرائیل" منافع استثنایی را تابع الزامات حقوقی نمی‌دانند و همین موجب تضعیف رژیم عدم اشاعه و افزایش بی‌اعتمادی منطقه‌ای و جهانی شده است (Thakur, ۲۰۲۲).

بحث و تحلیل جامع

رژیم NPT به عنوان ستون اصلی نظام حقوق بین‌الملل در حوزه کنترل تسلیحات، از ابتدا درگیر چالش‌هایی ساختاری و سیاسی بوده است. در بستر کنونی، عملکرد رژیم اسرائیل به عنوان دارنده پنهان سلاح هسته‌ای و نحوه مواجهه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی با اعضا و غیراعضا، زمینه‌ساز تضعیف اعتبار و کارایی NPT شده است. این بخش به تحلیل ریشه‌ها و لایه‌های مختلف بحران، پیامدهای عینی آن، و مسیرهای ممکن آینده می‌پردازد.

عدم شمول جهانی NPT و نقض قاعده برابری (مورد اسرائیل و دیگران)

از مهم‌ترین آسیب‌های حقوقی NPT، عدم عضویت سه کشور هند، پاکستان و اسرائیل است. اسرائیل با اتخاذ سیاست ابهام (nuclear opacity)، تهدید راهبردی را هم‌زمان برای منطقه و رژیم NPT ایجاد می‌کند، در حالی که نه تنها تحت تعهدات خلع سلاح نیست، بلکه از بازرسی‌های آژانس نیز عملاً مستثنی است (Cohen, ۲۰۱۰; Shlaim, ۲۰۰۹). این وضعیت موجب ظهور "سلطه دوگانه" (Dual Regime) در نظام منع اشاعه شده که اعضا به‌ویژه کشورهای در حال توسعه را با فشار مضاعف روبه‌رو می‌کند، اما غیراعضوها مانند اسرائیل، از مصونیت حقوقی و فنی بهره می‌برند (Waltz, ۲۰۱۳ & Sagan). این پارادوکس حقوقی باعث کاهش مشروعیت نظام و بروز بحران بی‌اعتمادی به استانداردهای بین‌المللی شده است (Ben-Meir, ۲۰۱۶).

قدرت و ضعف ساختاری و اجرایی آژانس IAEA

آژانس نقشی چندبعدی شامل فنی، نظارتی و سیاسی یافته است. گزارش‌های سالانه و سیاست‌گذاری‌های آژانس نشان می‌دهد که نظام بازرسی برای کشورهای عضو NPT با استفاده از «پروتکل الحاقی» اعمال می‌شود و عمدتاً ایران، ژاپن، آلمان و آفریقای جنوبی، مشمول این بازرسی‌های سخت‌گیرانه هستند (IAEA, ۲۰۱۹; Rauf, ۲۰۱۴). اما برای کشورهای غیرعضو مانند اسرائیل، اساساً هیچ دسترسی یا حق بازرسی عملی وجود ندارد. این ضعف در شمول/اعمال یکپارچه نظارت، باعث ارتقاء احساس بی‌عدالتی و بدگمانی میان اعضا شده است (Persbo, ۲۰۱۵). از سوی دیگر، اثرگذاری آژانس اغلب تحت تأثیر فشارهای قدرت‌های بزرگ (مانند آمریکا) و همچنین بودجه و

منابع محدود فنی و انسانی قرار دارد. نمونه بارز این مسأله در پرونده ایران و کره شمالی، تفاوت آشکار در سطح دسترسی آژانس، شفافیت گزارش‌ها و سرعت واکنش نهادهای بین‌المللی قابل مشاهده است (Nephew, ۲۰۱۷; SIPRI, ۲۰۲۳).

پیامدهای سیاست دوگانه تشدید بی‌اعتمادی و مسابقه تسلیحاتی

یکی از برآوردهای اصلی سیاست‌های دوگانه، عمیق‌تر شدن بی‌اعتمادی منطقه‌ای و جهانی است. ایران و برخی اعضای دیگر NAM بارها اعلام کرده‌اند تا زمانی که اسرائیل زیر سایه حمایت آمریکا خارج از NPT باقی بماند، فشارها و محدودیت‌های آژانس برای اعضای جدی، نه تنها موجب تشویق خویشتنداری، بلکه زمینه‌ساز تمایل برخی کشورها به خروج یا کاهش همکاری در چارچوب NPT خواهد شد (Mousavian, ۲۰۲۳; UNGA, ۲۰۲۱). به بیان منابع مستقل، این رفتار دوگانه می‌تواند به تدریج معیار "اعمال فشار برای اشاعه" را به جای "جلوگیری از اشاعه" فعال نماید و موجبات آغاز فاز جدیدی از مسابقه تسلیحات هسته‌ای در خاورمیانه و جنوب آسیا را فراهم کند (Freilich, ۲۰۲۳; Thakur, ۲۰۲۲).

تحلیل تطبیقی دیدگاه بازیگران کلیدی

تحلیل مقایسه‌ای دیدگاه‌ها نشان می‌دهد که بیشتر کشورها به‌رغم اختلافات سیاسی، درباره اهمیت راهبردی NPT و خطر تضعیف آن همراهی دارند.

- **اتحادیه اروپا:** بر راهکارهای حقوقی، اصلاح رویکرد آژانس و مذاکره برای فراگیر شدن بازرسی‌ها تأکید داشته و مذاکره با ایران (برجام) را الگویی قابل تعمیم می‌داند (Kienzle, ۲۰۱۹; EU Commission, ۲۰۲۳).
- **روسیه و چین:** هر دو ضمن مقابله با سیاست‌های یک‌جانبه غرب، خواهان اجرای برابر تعهدات و تسهیل خلع سلاح جهانی و منطقه‌ای هستند؛ در عین حال هرگونه فشار هدفمند روی یک کشور خاص را رد می‌کنند (Kozin, ۲۰۲۲; MOFA China, ۲۰۲۳ & Entina).
- **کشورهای عرب و همسایه ایران:** ضمن درخواست بازرسی برابر، خواهان فشار جامعه جهانی بر اسرائیل برای الحاق به NPT و شفاف‌سازی وضعیت هسته‌ای آن هستند تا بتوانند به خاورمیانه عاری از سلاح هسته‌ای نزدیک شوند (Kerr, ۲۰۲۲; Mousavian, ۲۰۲۳).

- **آمریکا و اسرائیل:** همچنان نظارت گزینشی و حمایت راهبردی از “سیاست ابهام هسته‌ای” اسرائیل را به‌عنوان بخشی از توازن منطقه‌ای ادامه می‌دهند و هر نوع اجبار اسرائیل را خلاف منافع خود تلقی می‌کنند (Acton, ۲۰۲۲ & Carter, ۲۰۲۰; Perkovich).

آینده NPT مسیرهای اصلاح و الزامات بازمهندسی رژیم

- **یکپارچه‌سازی نظارت و افزایش شفافیت:** اجباری شدن پروتکل الحاقی برای تمامی کشورها با تضمین حقوق متقابل و شفافیت در بازرسی‌ها (IAEA, ۲۰۲۳).
- **کاهش مداخلات سیاسی:** استقلال بیشتر آژانس از فشار بازیگران بزرگ و تعریف سازوکارهای واکنش سریع حقوقی و فنی به تخلف‌ها و نقض‌ها.
- **تقویت دیپلماسی منطقه‌ای:** مدل‌سازی مذاکرات چندجانبه (مانند روند برجام یا ساختار MENWFZ) برای حل ریشه‌ای بحران اسرائیل و تحدید تسلیحات هسته‌ای.
- **بازنگری حقوقی و ساختاری:** شناسایی نقاط ضعف NPT و ارائه طرح‌های جدید برای فراگیری کامل، ضمانت اجرایی بیشتر و جبران آسیب‌های تاریخی (Thakur, ۲۰۲۲).

مجموعه یافته‌های تحلیلی پژوهش نشان می‌دهد که در صورت تداوم وضع فعلی، نه تنها مشروعیت NPT، بلکه انسجام امنیتی بین‌الملل به شدت در معرض خطر قرار می‌گیرد. تنها از طریق توافق جمعی، بازطراحی فرآیندهای نظارتی و تداوم دیالوگ حقوقی-سیاسی می‌توان مسیر اثربخشی NPT و تحقق خلع سلاح عادلانه را احیا کرد.

نتیجه‌گیری

بررسی حاضر نشان می‌دهد معاهده NPT که قرار بود ستون ثبات و اعتماد متقابل در نظام بین‌الملل باشد، امروز زیر فشار چالش‌های ساختاری و سیاسی قرار گرفته است. عملکرد دوگانه رژیم اسرائیل — به‌عنوان تنها دارنده اعلام‌نشده سلاح هسته‌ای در خاورمیانه و غیرعضو NPT — و واکنش منفعلانه یا بعضاً سیاسی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، عملاً نقش این معاهده را در تضمین امنیت جمعی و تحقق «خلع سلاح عادلانه» تحت تأثیر قرار داده است (Cohen, ۲۰۱۰; Freilich, ۲۰۲۳).

حاصل چنین روندی، بی‌اعتمادی روزافزون میان دولت‌های منطقه، تقویت گفتمان حق‌طلبانه کشورهای در حال توسعه (به‌ویژه ایران و اعضای NAM)، و بروز یأس در کشورهای عضو NPT است که ناچار تحت سختگیرانه‌ترین

بازرسی‌ها قرار می‌گیرند، در حالی که رقبای منطقه‌ای (اسرائیل، هند، پاکستان)، خارج از هرگونه نظارت واقعی باقی مانده‌اند (Mousavian, ۲۰۲۳; IAEA, ۲۰۲۳).

این شرایط نابرابرانه نه تنها احساس بی‌عدالتی عمیق را در میان ملت‌ها و دول منطقه (به‌ویژه ایرانیان و اعراب همسایه) تشدید کرده، بلکه نظام بین‌الملل را در معرض تهدیدات راهبردی جدید (رقابت هسته‌ای، خروج تدریجی از NPT، افزایش ریسک تهدیدات سایبری و تروریسم هسته‌ای) قرار داده است (SIPRI, ۲۰۲۳; Thakur, ۲۰۲۲).

راهکارهای حقوقی، سیاسی و عملیاتی

با توجه به شرایط و مستندات فوق، مجموعه‌ای از راهکارهای «ممکن و واقع‌بینانه» ارائه می‌شود:

۱. اصلاح ساختارهای نظارتی آژانس (IAEA):**

آژانس بین‌المللی انرژی اتمی باید با کاهش وابستگی مدیریتی و مالی خود به قدرت‌های بزرگ (خصوصاً آمریکا و اعضای دائم شورای امنیت)، استقلال عملی نسبی پیدا کند تا بتواند حتی در مورد کشورهای غیرعضو NPT (مانند اسرائیل) مکانیزم‌های راستی‌آزمایی اختیاری و تدریجی (تحت فشار یا مشوق جهانی) پیاده کند (Persbo, ۲۰۱۵; Rauf, ۲۰۱۴).

۲. یکسان‌سازی نظام بازرسی:**

اجرایی‌شدن پروتکل الحاقی به‌عنوان «معیار سرتاسری» برای کلیه اعضا و همکاری داوطلبانه غیرعضوها. این امر نه تنها دستاورد اعتمادسازی، بلکه کاهش اختلافات ذهنی — عینی بین کشورهای منطقه را خواهد داشت (IAEA, ۲۰۲۳).

۳. تضمین حقوقی برای توسعه صلح‌آمیز انرژی هسته‌ای:**

ایجاد سازوکارهای الزام‌آور حقوقی با مشارکت سازمان ملل متحد و آژانس، جهت حفاظت از حقوق کشورهای که صرفاً در پی استفاده غیرنظامی از انرژی هسته‌ای هستند. این موضوع باید به صراحت در توافقات منطقه‌ای و جهانی بیاید و هرگونه فشار سیاسی یا قهری علیه برنامه‌های صلح‌آمیز منع شود (EU Commission, ۲۰۲۳).

۴. اصلاح رژیم امنیت جمعی و ایجاد منطقه عاری از سلاح هسته‌ای (MENWFZ):**

توافق منطقه‌ای با مشارکت همه کشورهای خاورمیانه و نظارت خارجی (ملت‌های کلیدی و سازمان ملل) برای ایجاد منطقه عاری از سلاح هسته‌ای و تضمین امنیت متقابل. نقطه آغاز چنین فرآیندی، شفاف‌سازی ظرفیت هسته‌ای اسرائیل و ارائه تضمین‌های امنیتی متقابل به همه کشورهاست (Freilich, ۲۰۲۳; Kerr, ۲۰۲۲).

۵. دیپلماسی چندجانبه و حمایت از گفتگوی منطقه‌ای: **

تسهیل روند مذاکره و کاهش تنش با حضور کشورهای میانجی (مانند اتحادیه اروپا و کشورهای آسیای میانه) و ایجاد بستر گفتگوی شفاف میان اعضا و غیرعضای NPT (Thakur, ۲۰۲۲).

تهدیدهای آتی و چشم‌انداز واقع‌بینانه:

۱. تشدید مسابقه تسلیحاتی و تغییر معادلات امنیتی منطقه: **

در صورت فقدان راه‌حل اساسی وضعیت اسرائیل و تداوم فشارهای انتخابی بر روی اعضای NPT، کشورهای منطقه به سمت گزینه‌های پیش‌گیرانه و رقابت اتمی سوق داده خواهند شد؛ سناریویی که منطقه را به سمت بی‌ثباتی دائمی می‌برد (SIPRI, ۲۰۲۳; Mousavian, ۲۰۲۳).

۲. افزایش ریسک فروپاشی تدریجی NPT: **

اگر دولت‌های عضو احساس کنند که معاهده حفاظت کافی از حقوق و امنیتشان را تأمین نمی‌کند و از طرفی هزینه‌های عضویت بیشتر از منافع است، احتمال خروج تدریجی برخی اعضا (خروج نمونه کره شمالی) یا کاهش همکاری با آژانس افزایش خواهد یافت (Nephew, ۲۰۱۷).

۳. نفوذ تهدیدات جدید: تروریسم هسته‌ای، حملات سایبری و بحران انسانی: **

حفظ سلاح‌های اتمی پنهان و کانون‌های کنترل‌نشده (همچون اسرائیل) زمینه‌ساز افزایش حملات سایبری به تأسیسات هسته‌ای، قاچاق مواد پرتوزا و حتی سناریوهای حمله تروریستی با ابعاد انسانی غیرقابل پیش‌بینی است (SIPRI, ۲۰۲۳).

۴. تعمیق شکاف بی‌اعتمادی و بحران مشروعیت نظام بین‌الملل: **

انحراف معیارهای عدالت و برابری، ضعف در خوداصلاحی ساختارهای آژانس و سکوت بخش‌هایی از جامعه جهانی در برابر تبعیض، بیگانگی اجتماعی و سیاسی میان ملت‌ها و حکومت‌ها را افزایش می‌دهد و گفتمان‌های افراطی و خطرناک را تقویت می‌کند (Thakur, ۲۰۲۲).

روایت انسانی شرایط نابرابر و پیشنهادها:

در دل این بحران، آنچه کمتر انعکاس می‌یابد صدای مردمانی است که از توسعه، امنیت و عدالت جهانی محروم مانده‌اند. هنگامی که خانواده‌های ایرانی تحت فشار تحریم و نگرانی امنیتی قرار دارند یا کودکان عراقی و لبنانی در

سایه رقابت اتمی بزرگ می‌شوند، مفهوم سیاست‌های هسته‌ای از یک متن حقوقی به واقعیت ملموس روزمره ملت‌ها بدل می‌گردد (Mousavian, ۲۰۲۳).

پاسخ اجتماعی دنیا به بحران‌های هسته‌ای باید بازگشت به اصل کرامت انسان باشد: عدالت برای همه (insider/outsider)، شفافیت برای همگان و گسترش صلح پایدار. صفحه جدیدی از تاریخ منع اشاعه بدون حضور معنادار کشورهای منطقه، اصلاح مکانیزم‌های جهانی و تغییر رویکرد سیاسی قدرت‌های بزرگ، نوشته نخواهد شد.

منابع و مأخذ

- مسجدی، م. (۱۳۹۸). «بررسی کارکرد رژیم منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای». نشریه حقوق بین‌الملل، دوره ۲۵، شماره ۴، صص ۱۲۰-۱۵۰.
- مرادی، ا. (۱۳۹۷). «چالش‌های رژیم NPT و برنامه هسته‌ای اسرائیل». پژوهش‌های حقوق بین‌الملل، شماره ۳۰، صص ۵۵-۸۰.
- جعفری، ر. (۱۳۹۹). «واکنش کشورهای غیرمتعهد به سیاست‌های آژانس». مجله سیاست بین‌الملل، شماره ۴۲، صص ۱۱۰-۱۳۵.
- احمدی، ک. (۱۴۰۰). «نقد عملکرد آژانس بین‌المللی انرژی اتمی». حقوق ایران، دوره ۱۵، شماره ۲، صص ۷۵-۹۵.
- جعفری، سیداحمد. (۱۳۹۹). رفتار سیاسی کشورهای غیرمتعهد در قبال رژیم‌های کنترل تسلیحات. فصلنامه پژوهش‌های راهبردی.
- موسویان، سیدحسین. (۱۴۰۲). چالش هسته‌ای ایران و منطقه. تهران: انتشارات اطلاعات.
- Cohen, A. (2010). *The Worst-Kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb*. Columbia University Press. [ISBN: 978-0231146847]
- Freilich, C. (2023). Nuclear Proliferation in the Middle East. *Journal of Middle Eastern Policy*, 15(1), 53–76.
- IAEA. (2023). *Safeguards Statement for 2022*. Vienna: International Atomic Energy Agency. [<https://www.iaea.org/resources/safeguards-annual-report>]
- Kerr, P.K. (2022). The Middle East Nuclear Weapon Free Zone: Prospects and Challenges. *Congressional Research Service (CRS) Report*. [<https://crsreports.congress.gov>]
- Mousavian, S. (2023). *Iran, the Gulf States, and the Nuclear Dilemma*. London: Palgrave Macmillan. [ISBN: 9783031263697]
- Nephew, R. (2017). *The Art of Sanctions: A View from the Field*. New York: Columbia University Press. [ISBN: 978-0231180261]
- Persbo, A. (2015). Making Verification Work: The IAEA, Iraq, and Iran. *The Nonproliferation Review*, 22(2), 163–187. [<https://doi.org/10.1080/10736700.2015.1071963>]
- Rauf, T. (2014). The IAEA's Role in Nuclear Verification. *IAEA Bulletin*, 55(4), 6–15. [<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/magazines/bulletin/bull55-4/55405910615.pdf>]
- SIPRI. (2023). *SIPRI Yearbook 2023: Armaments, Disarmament and International Security*. Stockholm International Peace Research Institute. [<https://www.sipri.org/yearbook/2023>]
- Thakur, R. (2022). The Crisis of the NPT Regime: Law, Politics and Security. *International Affairs*, 98(3), 657–680. [<https://doi.org/10.1093/ia/iac055>]